

'... וזהו כל עיקר שימוש הכעס ורציחה שנברא בעולם, שאין בו צורך כלל רק לזרע עמלק שנאמר בהם תמחה, שם צריך לשמש ברציחה. ונענש שאול על שהשתמש שם ברחמנות. ולעתיד דימחו ויתבטלו, יתבטל גם יצר זה מהעולם... דהוא עצמו (- ענין מחיית עמלק) ביטול יצרא כעס וליבון יצר דתאודה דהכל נמשך מזה' (מתוך רסיסי לילה כג).

דף כג

'זהכתיב לא תקם ולא תטר - ההוא בממון הוא דכתיב דתניא איזוהי נקימה ואיזו היא נטירה... וציערא דגופא לא...'. לכאורה משמע בגמרא שאיסור נקימה ונטירה אינו אמור אלא בממון אבל אם ציער אדם את חברו צער הגוף [דהיינו ביוש וחירוף בדברים. ע' שו"ת הריב"ש קכ], רשאי הלה לנקום וליטור. ו'דבר הלמד בענינו' הוא, שהרי הכתוב מדבר בעניני ממון.

ומכאן למדנו שמוזהרים ישראל שלא להמנע מלעשות צדקה וגמילות חסד בשביל מי שלא נהג עמו כהויתו, או ליטור לו בלבו על כך (עפ"י ספר יראים קצו). וכל שכן שאסור לדבר עליו לשון הרע וכדומה, שהרי אפילו נטירה בלב בלבד אסורה, אלא צריך למחות הדבר בלבו כמו שכתב הרמב"ם ז"ל ועוד ראשונים.

ומדברי ספר החינוך (רמא רמב) משמע שהאיסור כולל גם כשציערו חברו צער הגוף [רק בשעת מעשה מותר להשיב על חירופיו מן הדין. ומדת חסידות שלא להשיב]. וגם מסתימת דברי הרמב"ם משמע שאינו מחלק בין דבר שבממון לצער הגוף. ואפשר שהם סוברים שכשאלו בגמרא מ'הנעלבים ואינם עולבים... נדחה התירוץ הקודם הלכך למסקנא אין חילוק בין ממון לצער הגוף. וכשהסיקו 'דנקיט ליה בליביה' אין הדברים מתיחסים אלא כלפי תלמיד חכם ומשום שחרפוהו בפרהסיא ויש בדבר בזיון לתורה, אבל בשאר כל אדם אסור לנקום וליטור לו איבה אפילו במקום צער הגוף.

וכיון שהדבר שנוי במחלוקת ראשונים באיסור של תורה - ספיקא דאורייתא לחומרא (עפ"י חפץ חיים בפתחה ללאוין באר מים חיים ח-ט).

א. ע"ש עוד שלגלות גנותו לאחרים, אפילו אם ציערו הלה בגופו נראה שאסור לכל הדעות כי עובר על 'לא תשא' - לא תשא, משום השומע.

ועוד צדד (באיסורי רכילות ה באר מים חיים ז) שגינהו שלא בפניו, אינו בכלל 'צער הגוף' ואסור לכל הדעות להמנע מלהלוותו או מלגמול לו חסד וצדקה.

ב. יש מי שמיישב דעת הרמב"ם והחינוך עם סוגיתנו, על פי דברי רבנו אברהם בן הרמב"ם (מעשה נסים יג) שלא גרס בגמרא החילוק בין ממון לצער הגוף אלא בין מילי דעלמא שבהם אסור ליקום וליטור [בין בממון בין בצער] ובין מילי דאורייתא שראוי לחכם לנקום וליטור כנחש (עפ"י פירוש הגרי"פ פערלא לספר המצוות לרס"ג ח"ב ל"ת נא. וכן מוזכר חילוק זה בדברי הריטב"א). עוד יש להעיר מדברי התוספתא (בסוטה ה,ו): הנושא אשה שאינה הוגנת לו עובר משום בל תקום ובל תטור. ומשמע לכאורה ששיתת התוספתא שלאוין אלו אמורים אף בצער שאינו של ממון. ואפשר שמשם מקור לדעת הרמב"ם והחינוך.

'נקימה - אמר לו השאילני מגלך... למחר אמר לו השאילני קרדומך... נטירה - אמר לו השאילני קרדומך... למחר אמר לו השאילני חלוקך...'. שינה ממגל לקרדום וחלוק, כי כן דרך התלמוד לתפוס כלים מכלים שונים (עפ"י הריטב"א. וכתב שם הסבר נוסף על פי גרסתו, ע"ש).

– אף על פי שאיסור נקימה יכול להילמד ב'קל וחומר' מנטירה – אך אילו היה כתוב רק לא תטר הייתי אומר שמוהיר על הנקימה ואילו הנטירה מותרת, לכך כתובים שניהם שבא זה ולימד על זה (עפ"י משנה למלך ביאת מקדש ב,ב בשם הגמרא).

בקהלות יעקב (ערכין ד) צדד שכל הנוקם עובר בשמים, משום 'לא תקם' ומשום 'לא תטר'. אך לפי האמור יתכן ואינו עובר אלא באחד כי לא הוציאים הכתוב בשמים אלא כדי ללמד מזה על זה ולעולם אזהרה אחת היא בכל אחד מהאופנים. אמנם מסתבר שהנקימה חמורה מהנטירה הגם שאין בה אלא לאו אחד, וכמש"כ המשל"מ שאילו היה כתוב לאו אחד היינו מעמידים אותו על נקימה.

'... אבל בחולה אפילו שמים מוציאין. והיחידין מוציאין שמים'. רש"י פרש בחולים שהם יושבים לבדם. ומדובר בכאלו שיכולים לכבוש אצבעותיהם שלא כחולה דרישא, אלא שאינם מעורבים עם השאר.

ויש גורסים (מובא בערוך) 'והיה ריין' – פירוש, מחמת גאותם אינם עומדים בעיגול עם שאר הכהנים אלא לבדם (רש"י).

'אין מוציאין לא שלישי ולא גודל – מפני הרמאים...' לרמב"ם (בתשובה קכו) פירוש אחר מלרש"י בכל הענין. וגרס 'שלוש' במקום 'שליש', וגם בתירוץ הגמרא בהמשך גרס אחרת ['מאי מונין לו נמי אחת – בגודל']. ולפי גרסתו ופירושו, מי שהוציא שתי אצבעות כגון החולה – מונים לו שתיים. [ולכן מותר כאן המנין – כי מנין האנשים לא נודע, אלא מנין האצבעות היוצאות בלבד]. ואין מוציאין שלש אצבעות, שמא יכווץ אצבע אחת ויאמר שתיים הוצאתי – כשיראה שהמנין מסתיים בו. ומאותה סיבה אין מוציאין אגודל – מפני שנקל לכופפה. עוד על דרך הסוד בהסתרת האגודל במקדש ובתפילה – בספר עשרה מאמרות 'אם כל חי' א,לג.

'בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מפרפר, אמר: הרי הוא כפרתכם ועדיין בני מפרפר ולא נטמא סכין'. כלומר מהרו ליטול הסכין מליבו כי עדיין אינו מטמא (עפ"י ריטב"א ורבנו אליקים). עוד בדין מפרכס לענין טומאה שנחשב כחי – ע' בשו"ת דובב מישרים ח"א לח.

'ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים... שמע מינה שפיכות דמים הוא דול וטהרת כלים כדקיימא קיימא'. אף על פי שמדובר כאן בדאגת האב על בנו, מכל מקום כיון שהורגלו בשפיכות דמים כל כך, נעשו אכזרים גם על בניהם (חדושים ובאורים).

זירושלים בת אתווי עגלה ערופה היא והתניא... ועוד לא נודע מי הכהו כתיב והא נודע מי הכהו – אלא להרבות בבכיה'. מאותה סיבה אין להוכיח מכאן שגם כאשר נמצא חלל בתוך העיר מביאים עגלה ערופה [ושנאמר בשדה – דיבר הכתוב בהווה], שיש לומר שאין מביאים (כדברי הרלב"ג והאברבנאל), ולא נתכוין אלא להרבות בבכיה (עפ"י מנחת חינוך תקלא,כה).

הביא שם מספר מחנה יהודה שהוכיח מכאן שמביאים עגלה ערופה אף כשנמצא חלל בעיר. וע"ע: גבורת ארי, שו"ת בית זבול ח"ב כה,ח-ט.

וע"ע בשו"ת דובב מישרים (ח"א ק) מה שכתב מסוגיתנו אודות הבאת עגלה ערופה על הנמצא מפרכס.

(ע"ב) 'אי סלקא דעתך עבודה היא, יש לך עבודה שכשירה בשני כלים?' לכאורה לדברי ריש לקיש אין הכהן רשאי להוסיף על שני כלים וכדרך שאין מוסיפים על ארבע בגדים לרבי יוחנן. והדבר קשה שעובד במזבח ובעזרה בגילוי ראש [והתוס' (להלן כה. ד"ה והא) כתבו שלכך לא הפיסו בעזרה, מפני שנטול מצנפתו של אחד מהם ואין דרך כבוד לעמוד גלוי ראש בעזרה]. ושמואל לריש לקיש לא חייב הכתוב אלא שני כלים, אבל אם רוצה – לובש ארבעה. וכן משמע לשון 'שכשירה בשני כלים'. אם כהן גדול בא להרים את הדשן, נראה שלריש לקיש תורם בשני כלים. אבל לרבי יוחנן שמצריך ארבעה בגדים להדיוט, נראה שכהן גדול חייב בשמונה דוקא (חדושים ובאורים). לפי מה שצדד שרשאי ללבוש יותר משני כלים, נראה לכאורה שאין בו פסול ד'מרוכה בגדים' וא"כ יכול ללבוש כיוסי ראש אחר שאינו מבגדי כהונה.

'מנין שלא יהא דבר קודם למכנסים.' נראה דאין זה אלא לכתחלה אבל אם לבשם שלא כסדר ועבד – עבודתו כשרה, דלא מייתי בגמ' קרא לעכב, ולא שנינו דמשנה סדר הבגדים עבודתו פסולה. ובנדה ס"ו: תד"ה כל כתבו התוס' דכל דבר שאין עצמו מצוה אלא רק תוצאתו לא שייך לומר בו דלכתחלה יעשה כך ובדיעבד כשר גם באופן אחר. ולפי"ז מכאן מקור לשיטת הרמב"ם דמנה לבישת בגדי כהונה למצות עשה בפני עצמה (מהגר"א נבנצל שליט"א). בגבורות ארי דן בדבר וצידד לומר שהוא מעכב כיון ששנה עליו הכתוב. וחסר שם המשך הדברים. – ע' בזה בספר חדושים ובאורים. עוד בדין סדר הלבשה וסדר הבגדים בכתובים – ע' שאגת אריה, בית הלוי ח"א א, ז; חו"ב סנהדרין מט:

ענינים טעמים ופרפראות

'כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם.' בשם הבעש"ט: כנחש הזה שאינו מרגיש טעם, כך נקימתו אינה להנאתו ולכבודו האישי אלא לשם שמים בלבד (מובא בספר בעש"ט עה"ת. וכן מובא בשם ר"פ מקוריץ, לקוטי הש"ס לח ועוד). ומהרש"א פירש שאינו משיב לו חרפה כמדתו אלא שומר הדבר בלבו להענישו לאחר זמן בדבר קטן. ויש מפרשים שמניח עלבונו למקום (ע' ריטב"א, מאירי ועוד). ויש אומרים: רק במילי דשמיא יש לו לנקום ולא במילי דעלמא, כנזכר לעיל. וע"ע משמרת איתמר במדבר ד"ה לדן.

'לא תקם ולא תטר את בני עמך – ואהבת לרעך כמוך.' הנוקם, למה הוא דומה? לאדם שפצע ידו האחת בסכין שבידו השנייה, וחוזר ופוצע את היד השנייה לנקום נקמת הראשונה – כך כל ישראל נפש אחת, ואהבת לרעך כמוך (ירושלמי נדרים טד).

– טעם שהזהירה תורה מפני הנקמה והנטירה מאדם שמבקשים ממנו חסד ואינו עושה, ולא הזהירה את הראשון מפני צרות עינו – לפי שהראשון אין שנאה יוצאת ממנו על האחר אלא כחס על שלו ואינו רואה זולתו ואת הראוי לו, אבל מי שבא לנקום ולנטור על כך, מעיד על עצמו שאינו חס על שלו שהרי אלמלא שנהג חברו ברשעות היה משאלו ונותן לו בנפש חפצה, אלא שגדלה שנאה על חברו שהתנהג עמו

ברשעות – וכל שמחמת שנאה, מזהירה עליו תורה ביותר.

(עפ"י פירוש הראב"ד לתורת כהנים; העמק דבר קדושים)

– אין לו לאדם להתרעם על חברו על שלא עשה עמו טובה, לא הלוא לו מעות וכדומה – כי מסתמא לא נקצב מאת הש"י הטובה הזו אצלו.

וגאון אחד היה ממשיל על זה משל; לאחד שצריך לאיש ששמו ראובן ושאל אנשים היכן אוכל למצאו, ענו לו במקום פלוני נמצא קיבוץ של אנשים, אולי ישנו עמדם. וילך לשם ולא נמצא שם ראובן – היעלה על דעתו להתרעם על הנאספים שם, למה שמו שמעון או לוי ולא ראובן?! – רק עליו ללכת למקום אחר לבקש את ראובן האמתי.

כן הדבר הזה; למה לו להתרעם על האיש שאינו רוצה למלאות בקשתו, אחרי שאין זה האיש שהיה רצון הש"י עליו להטיב עמו, עליו ללכת לבקש את הטובה ממי שנגזר עליו להטיב עמו. אשרי אנוש יצייר זאת תמיד במחשבתו בכל מארעותיו, בחייו הפרטיים ובמסחרו ולבו יהא בריא ושלם, לא תעלה קנאתו על אחרים, לא ינקום ולא יטור (חפץ חיים על התורה קדושים).

'הנעלבין ואינם עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין... עליהם הכתוב אומר ואהביו כצאת השמש בגברתו'.

'לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חברו בדבריו הרעים, שלא יענהו השומע – שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים; ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החרופין. ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן, שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם ובכך יינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל-קטטה – לא יחרפוהו בני אדם זולתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים.

ואם אולי יכריחנו מחרף מבני אדם להשיב על דבריו, ראוי לחכם שישב לו דרך סלטול ונעימות ולא יכעס הרבה כי כעס בחיק כסילים ינוח, וינצל עצמו אל השומעים מחרופיו וישליך המשא על המחרף, זהו דרך הטובים שבבני אדם...

ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין זה יותר מדי, ועליהם אמרו ז"ל 'הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין...' (מתוך ספר החינוך מצוה שלח).

(ע"ב) 'איבעיא להו, שפיכות דמים הוא דול אבל טהרת כלים כדקיימא קיימא או דילמא שפיכות דמים כדקיימא קיימא אבל טהרת כלים היא דחמירא'. לכשנתבונן נראה כי שני צדדי הספק הללו רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב; לפי הצד הראשון היה אב זה אכזרי כל כך ללא טיפת רגש אנושי, שאינו שם לבו על בנו המפרפר בין חיים למות אלא אך על טהרת הכלי. ולאידך גיסא, בהנחה ש'שפיכות דמים כדקיימא קיימא', הרי שהיה כשאר כל אדם שבשעה שרואה את בנו מפרפר רח"ל כולו מלא תדהמה וזעזוע ונפשו יוצאת אליו, אלא שטהרת כלים חמורה עליו – הרי שהתגבר והתעלה אדם זה על רגשותיו האנושיים, והגיע לדרגה גבוהה מאד. הנה רואים אנו אדם העושה מעשה מסוים שיתכן לפרשו כבעל מדרגה רוחנית גבוהה מאד ויתכן שעשהו מתוך איבוד צלם אנושי.

וזהו פשוט מאמר רו"ל 'עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפינחס' – לא שמעלים מעשה זמרי ומבקש שכר על מעשים אחרים שבידו, אלא על מעשה זמרי עצמו מבקש עליו שכר, שכן כאמור המעשה מצד עצמו אינו מוכיח כלום ולעולם אין לדעת מה מסתתר מאחוריו).
(עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ, בסוף הספר)

'אי סלקא דעתך עבודה היא, יש לך עבודה שכשירה בשני כלים?! יש לפרש שלכך נאמר ועשית להם אבנטים ומגבעות תעשה להם לכבוד ולתפארת – כי האבנט ומגבעת נועדו רק לעבודות חשובות, ואילו מכנסים וכתונת נצרכים גם להרמת הדשן שלובש מן הבגדים הפחותים, כדברי הרמב"ם (עפ"י משך חכמה תצוה כחמ. עע"ש).
יש ליתן טעם בכך על שייחודו ברכות מיוחדות 'אזור ישראל בגבורה' ועוטר ישראל בתפארה', שהן כנגד האזור והמגבעת המיוחדות לישראל, ואינם בכלל שאר בגדים הנצרכים לכל אדם. וע"ע במובא בערכין טז.

*

מדו בד הוא הכתונת שמכפרת על כעס (ערכין טז). ושפיכות דמים. ומכנסי בד – נגד תאוה, כי מכנסים מכפרים על גילוי עריות. ורומז על מי שהוא נקי עב"פ בתאוה וכעס יכול להתקרב לה'.
(מי השלוח ר"פ צו)

דף כד

זרב, דבר וכל דבר לא דריש'. כלומר אינו מרבה מכל עבודה שיש אחריה עבודה אלא בא ללמד על הזאות. או גם אפשר שהוא בא ל'כלל ופרט' כדלהלן. אבל אין לפרש שאינו דורשו כלל – שאין בתלמוד מי שאינו דורש 'כל' לריבוי או לכלל (ריטב"א).

(ע"ב) 'נתן שמן ליחייב? – איכא הדלקה. הדליק ליחייב? – הדלקה לאו עבודה היא'. ואם תאמר, אם ההדלקה אינה 'עבודה' נמצאת העבודה האחרונה שבמנורה היא נתינת השמן והרי היא בגדר 'עבודה תמה' – אין הדבר כן כי מכל מקום נתינת שמן אינה עבודה משלימה ומתממת הדבר (עפ"י מאירי).
וצריך לחלק בין זה ובין תרומת הדשן שכתבו בתו"י שהואיל והנחת הדשן [וכן הוצאתו. ע' משל"מ תמידין ב,י] כשרה בור ואינה עבודה לכך הורמה נחשבת עבודה תמה. וי"ל שלגבי המזבח נשלמה העבודה בתרומת הדשן מעליו, ומכך שהנחה כשרה בור מוכח שעיקר העבודה הוא הסילוק מהמזבח ולא הדשן הנתרם, הלכך לגבי עבודת המזבח נחשבת היא עבודה תמה. משא"כ במנורה לא נשלמה עבודת המנורה אלא בהדלקה. וע' בשפת אמת ועוד.

'הצתת אליתא עבודה היא, הדלקה לאו עבודה היא'. פרשו הראשונים ז"ל לפי שהצתת הקיסמים יש בה טורח שהאור צריך לדלוך בעצי המערכה, שלא כהדלקת הפתילה, כיון שהדליק ברוב היוצא עולה השלהבת מאליה (עפ"י ריטב"א, תוס' ישנים ותורא"ש).
והחזון-איש (מנחות ח,ה) פירש 'הדלקה לאו עבודה' [לא מפני שהדלקה אין בה ממש שודאי עבודה חשובה היא אלא שלא ניתנה בהדלקת הנרות] – שהרצון הוא להעלות נר תמיד, ובעצם לא היה צריך להדליקה